

ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΣΥΜΒΙΩΣΕΙΣ: ΕΛΛΗΝΕΣ (ΚΑΙ) ΕΒΡΑΙΟΙ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΟΡΦΑΝΙΔΗ

Οι πηγές μαρτυρούν τη διαχρονική ύπαρξη εβραϊκού στοιχείου τουλάχιστον από την ελληνιστική περίοδο, σε περιοχές που χιλιοετίες αργότερα σχημάτισαν το σύγχρονο ελληνικό κράτος. Δεν είναι τυχαίο πως ο Απόστολος Παύλος κήρυξε σε εβραϊκές συναγωγές μετά το 50 μ.Χ. σε εδάφη της ελληνικής χερσονήσου, τιμήματα τότε της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Μετά το διάταγμα των Μεδιολάνων το 313 μ.Χ. και τη σταδιακή христиανοποίηση της Ανατολικής Αυτοκρατορίας, το εβραϊκό στοιχείο βρέθηκε σε δυσχερή θέση. Οι εβραϊκοί πληθυσμοί που είναι εδραιωμένοι από τότε στα εν λόγω εδάφη είναι γνωστοί ως «Ρωμανιώτες». Το ιστορικό γεωγραφικό κέντρο αναφοράς τους είναι τα Γιάννινα και μιλούν την ελληνική με ποικίλες γλωσσικές μείξεις. Τους συναντάμε, όμως, και σε άλλες τοποθεσίες, όπως στην Πρέβεζα, στα Χανιά, στην Πάτρα, στην Κέρκυρα.

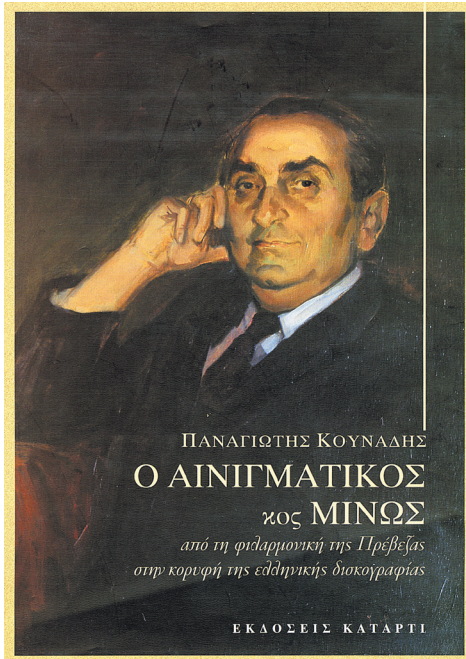
Μετά το 1492 και το Διάταγμα της Αλάμπρας των ισπανών βασιλέων Φερδινάνδου και Ισαβέλλας, όσοι Εβραίοι δεν αποδέχτηκαν να ασπαστούν τον χριστιανισμό αποπέμφθηκαν από την βιβλική Χερσόνησο. Πρόκειται για τους «Σεφαραδίτες», μια από τις μεγαλύτερες εβραϊκές εθνοπολιτισμικές κατηγοριοποιήσεις (Sepharad στα εβραϊκά κείμενα αναφέρεται ως η περιοχή της σημερινής Ισπανίας). Η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε ένα από τα βασικά σημεία προορισμού αυτής της μετακίνησης, καθώς οι δεσμοί με την πόλη ήταν παλαιότεροι και ήδη στενοί. Από τότε, η Θεσσαλονίκη λογίζεται ως η «πρωτεύουσα» των Σεφαραδιτών. Το 1880, στην απογραφή του ανδρικού πληθυσμού στο οθωμανικό σαντζάκι της Μακεδονίας, στην πόλη της Θεσσαλονίκης απογράφηκαν 19.926 μουσουλμάνοι, 21.671 Έλληνες, 1.233 Βούλγαροι και 25.000 Εβραίοι.

Ο πληθυσμός και η δυναμική των ελλήνων Εβραίων μειώθηκε βίαια μετά τις θηριωδίες των ναζί και των συνεργατών τους κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι κοινότητες, όμως, επανασυστάθηκαν και έμειναν όρθιες. Η πλούσια ιστορία των Εβραίων στην περιοχή δεν τελείωσε με το Ολοκαύτωμα, παρά το ανεπανόρθωτο πλήγμα που αυτοί υπέστησαν.

Οι έρευνες για τους Έλληνες Εβραίους, αν και γνώρισε άνθηση την τελευταία εικοσαετία, παραμένει μικρή και στοιχειώδης. Η βιβλιογραφική έκρηξη που σημειώθηκε τα τελευταία χρόνια αναφορικά με τα ζητήματα

που αφορούν την ιστορία και τον αφανισμό των ελλήνων Εβραίων έχει δημιουργήσει την ψευδαίσθηση ότι τα σχετικά θέματα έχουν καλυφθεί επιστημονικά με επάρκεια. Ποικίλες πτυχές της παρουσίας τους στα κοινά καθώς επίσης και του ιστορικού τους ρόλου στη διαμόρφωση της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας δεν έχουν απασχολήσει ακόμη την έρευνα. Αν ένα από τα πεδία κατέχει τη σκιάπη όσον αφορά τη δυναμική, τον πλούτο εκφάνσεων και τον καταλυτικό του ρόλο στην επιρροή της σύγχρονης ελληνικής κουλτούρας, αυτό είναι αναμφισβήτητο η μουσική.

Βεβαίως, εκτός του ρόλου που διαδραμάτισαν οι Έλληνες Εβραίοι στα μουσικά τεκταινόμενα της ελληνικής χερσονήσου, σημαντικές υπήρξαν και οι αλληλοεπιρροές μεταξύ των ελλινόφωνων ορθόδοξων με τους Εβραίους στο θρήσκευμα σε διάφορες άλλες περιοχές όπου οι δύο κοινότητες έζησαν μαζί. Όπως για παράδειγμα στην Οδησό με τους ανατολικούς Ασkenάζι, οι οποίοι κατά κύριο λόγο ομιλούν τη Yiddish, μια ιδιότυπη σμιμτικοποιημένη σλαβοποιημένη γλώσσα (το Βασίλειο του Ashkenaz, απογόνου του Νώε, είναι συνδεδεμένο στα εβραϊκά κείμενα με τα βορειο-ανατολικά ευρωπαϊκά εδάφη). Πέραν, δηλαδή, των γεωγραφικών ορίων του σύγχρονου ελληνικού κράτους, οι πολιτισμικές συνομιλίες μεταξύ

Ο Μίνωας Μάτσας, από τη ρωμανιώτικη κοινότητα της Πρέβεζας. Αρχικά αντιπρόσωπος του ελληνικού παραρτήματος των Odeon-Parlophone, και αργότερα ιδρυτής της Minos-EMI. Φυσιογνωμία-κλειδί για την πορεία των ελληνικών μουσικών τάσεων και της δισκογραφίας (Πίνακας του Γιώργου Βακιρτζή – εξώφυλλο του βιβλίου του Παναγιώτη Κουνάδη)

ελλινόρθοδοξων και Εβραίων αφορούν και άλλα σημεία του κόσμου, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική, όπου αντάμωσαν ως μετανάστες.

Έλληνες (και) Σεφαραδίτες

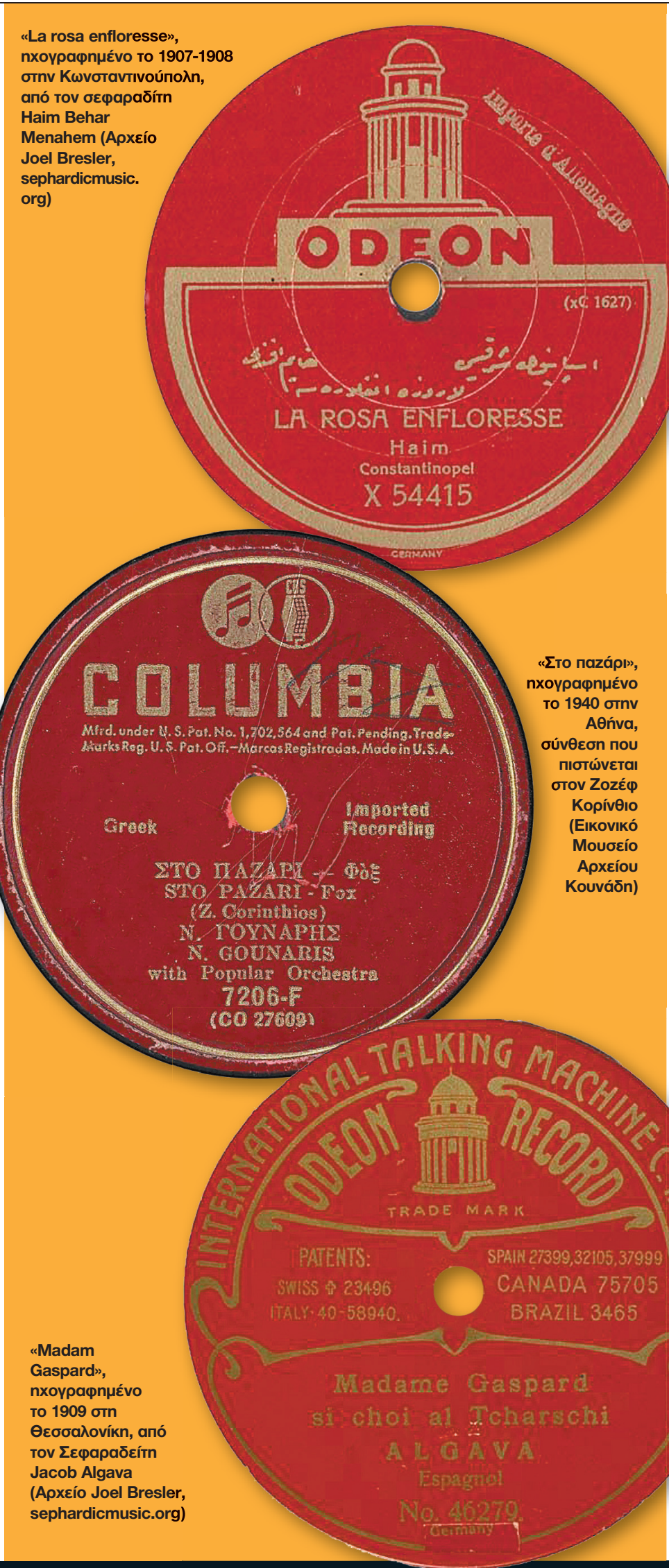
Όσον αφορά στους σεφαραδίτες Εβραίους, μπορούμε να οργανώσουμε τις εξής κατηγορίες σχέσεων:

Μόνιμοι κάτοικοι των εδαφών που βρίσκονται στην ελληνική χερσόνησο. Στο σύγχρονο πολιτικό κρατικό σχήμα, οι Σεφαραδίτες των περιοχών αυτών, εκτός του ότι λογίζονται Έλληνες υπήκοοι, έχουν και συνείδηση ελληνική και φυσικά ομιλούν και ελληνικά. Το επιβεβαιώνει με έντονο συναισθηματισμό ο Ραφαήλ Ολι, ο οποίος γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1924 και στάλθηκε με τη βία στο Αουσβιτς στις 6 Απριλίου του 1943. Ο Αλμπέρτος Ναρ, η σημαντική αυτή προσωπικότητα των γραμμάτων της Θεσσαλονίκης, τον πχογράφησε στις 3 Νοεμβρίου του 1992. Ο Ολι τραγουδάει ένα στιχάκι που προέρχεται από ένα τραγούδι του Ιακώβ Λεβί, ο οποίος το σκαρφίστηκε μέσα στο Αουσβιτς:

«Χρόνια είμαι μακριά σου, παντού πλανήθηκα και ζω,
μα το κόμα σου Ελλάδα, πάντα εγώ το νοσταλγώ,
είσαι η πρώτη μου πατρίδα, και ποτέ δεν σε ξεχνώ,
είσαι η πρώτη μου πατρίδα, και γι' αυτό σε νοσταλγώ.
είμαι από το Ρεζί Βαρδάρη, τον παλιό συνοικισμό,
εβραϊόπουλα λεβέντες είδαμε εκεί το φως,
το φωνάζω και καυχιέμαι, είμαι Θεσσαλονικίος
και θα είμαι ως το τέλος γνήσιος και πιστός Ρωμιός»

Η δεύτερη κατηγορία αφορά κατοίκους σημαντικών αστικών κέντρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που δεν εντάχθηκαν στο σύγχρονο ελληνικό κράτος, όπως για παράδειγμα η Σμύρνη και η Κωνσταντινούπολη. Σε αυτούς τους τόπους οι Σεφαραδίτες συνομιλούν με τις επίσης καλά εδραιωμένες ελλινόρθοδοξες κοινότητες. Ένα παράδειγμα αυτών των σχέσεων φαίνεται πως είναι το κομμάτι που ηχογραφείται στην Κωνσταντινούπολη περίπου το 1907-1908 από τον Σεφαραδίτη Haim Behar Menahem με τίτλο «La rosa enfloresce», δηλαδή «Το τριαντάφυλλο ανθίζει». Ο σκοπός χρησιμοποιήθηκε από τον Σταύρο Κουγιουμτζή στο τραγούδι «Τα πρώτα λόγια του Χριστού», που ηχογραφήθηκε και συμπεριλήφθηκε στον δίσκο «Μικρές Πολιτείες» το 1974.

Μια άλλη κατηγορία αφορά μουσικά διακείμενα που προέρχονται από σεφαραδίτικα ρεπερτόρια που απαντούν σε πιο απόμακρες περιοχές, τα οποία όμως και αυτά συνυμνήσαν με τα ελληνικά. Πρόκειται για σκοπούς

«La rosa enfloresce», ηχογραφημένο το 1907-1908 στην Κωνσταντινούπολη, από τον σεφαραδίτη Haim Behar Menahem (Αρχείο Joel Bresler, sephardicmusic.org)

«Στο παζάρι», ηχογραφημένο το 1940 στην Αθήνα, σύνθεση που πιστώνεται στον Ζοζέφ Κορίνθιο (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

«Madam Gaspard», ηχογραφημένο το 1909 στη Θεσσαλονίκη, από τον Σεφαραδίτη Jacob Algava (Αρχείο Joel Bresler, sephardicmusic.org)

ή στιχουργικά θέματα τα οποία συναντάμε και στα δύο ρεπερτόρια. Πολλές φορές, δε, οι συνδιαλλαγές αυτές δεν αφορούν απλώς τις δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες, αλλά ένα πολύ μεγαλύτερο πολιτισμικό δίκτυο. Μια τέτοιου τύπου, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι το γνωστό στο ελληνικό ρεπερτόριο «Κοκοράκι». Ως θεματολογία, το τραγούδι δανείζεται τη σεφαραδίτικη ιστορία που μπαίνει στη δισκογραφία της Θεσσαλονίκης, με τον τίτλο «Madam Gaspard». Το τραγούδι ηχογραφείται δύο φορές από τον Jacob Algava το 1909, δηλαδή πριν από την προσάρτηση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος. Η κυρία Gaspard ή Gaspard, όμως, στην οποία αναφέρεται το σεφαραδίτικο τραγούδι φαίνεται πως αποτελεί παλαιότερη σύνθεση του Henri Bachmann. Το τραγούδι απαντά ως γαλλικό chanson. Μάλιστα, η ένδειξη κάτω από τον τίτλο, σε μια παρτιτούρα η οποία φαίνεται πως εκδίδεται περίπου το 1898, αναφέρει «παλιό τραγούδι», αφήνοντας να εννοηθεί πως το τραγούδι προέρχεται από τις γαλλικές λαϊκές παραδόσεις.

Ανατολικοί Ασkenάζι και ελλινόφωνοι Ορθόδοξοι

Όσον αφορά τους Ασkenάζι, συναντάμε ένα corpus δισκογραφημένου υλικού στο οποίο εντοπίστηκαν εκδόσεις των ίδιων έργων τόσο στο ελλινόφωνο ρεπερτόριο όσο και στο ασkenάζι. Σε αυτές τις ηχογραφήσεις συναντάμε περιπτώσεις που ξαναϊντούν:

Η περιβόητη «Πιο καλή γκαρσόν», την οποία συναντάμε ως εβραϊκό «freilach», μια μουσική φόρμα / είδος στο Yiddish ρεπερτόριο, που θα μπορούσε να μεταφραστεί ως «χαρούμενο». Το «Εγώ θέλω πριγκιπέσσα», που ηχογραφήθηκε περίπου το 1932 στην Αθήνα και σχολιάζει το πρωτάκουστο ειδύλλιο μεταξύ της αδελφής του βασιλιά του Ιράκ, πριγκίπισσας Ιζαντέ Φεϊζάλ και του, συμβακής καταγωγής ξενοδοχειακού υπαλλήλου Τάσου Χαλαλάμπους. Πρόκειται για ένα εξαιρετικό δείγμα των «περιπλανώμενων» μουσικών σκοπών, οι οποίοι απαντούν σε ποικίλες εκδοχές, περιοχές, περιόδους και πλαίσια. Η μουσική της «Πριγκιπέσσας» ηχογραφείται για πρώτη φορά, με βάση τα μέχρι τώρα ευρήματα, στη Λιθουανία από ασkenάζι εβραίους μουσικούς το 1910. Εκτοτε, τον σκοπό τον συναντάμε στην ιστορική δισκογραφία τουλάχιστον ακόμη 21 φορές, ηχογραφημένο στην Αμερική, στη Σερβία, στην Ουγγαρία, στη Σλοβακία, στην Ελλάδα, στην Τουρκία, στη Ρουμανία και στην Κροατία.

Τέλος, ένα ακόμη δείγμα που αντικατοπτρίζει τις στενές σχέσεις μεταξύ ελλινόφωνων και Yiddish ρεπερτορίου είναι το, γνωστό ακόμη και σήμερα, «Της αμύνης τα παιδιά», λόγω της συμπεριλήψης του στη δημοφιλή ταινία του Κόστα Φέρρη με τίτλο «Ρεμπέτικο» το 1983. Στον ομότιτλο δίσκο το τραγούδι αναφέρεται ως «παρικοδοσιακό», σε δασκευή του Σταύρου Ξαρχάκου. Ο σκοπός ηχογραφήθηκε αρχικά το 1906 με τον τίτλο «Χασάπικο σερβικό» από ένα μουσικό σχήμα που τιτλοφορούνταν Εταιρεία Μίτσος, με αρμόνικα, μαντολίνο και κιθάρα. Εν συνεχεία, το 1918, ο ορχηστρικός σκοπός μετατράπηκε σε τραγούδι και ηχογραφήθηκε από την ελλ-

Saloique. Femmes israelites de Saloique dansant.

νική Εστούδιαντίνα με τον τίτλο «Μακεδών». Οι στίχοι του αναφέρονται στο στρατιωτικό και πολιτικό κίνημα, υπό την καθοδήγηση του Ελευθέριου Βενιζέλου, το οποίο εκδηλώθηκε το 1916 και σχημάτισε την ονομαζόμενη «προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης». Ο σκοπός, όμως, είναι γνωστός και στο ρεπερτόριο των Ασkenάζι. Φαίνεται πως ηχογραφείται τουλάχιστον από το 1912, σε διάφορες τοποθεσίες, όπως στη Βαρσοβία, στη Νέα Υόρκη και στο New Jersey. Αναλυτικές πληροφορίες μπορεί κάποια/κάποιοι να βρει στην ιστοσελίδα του Εικονικού Μουσείου Αρχείου Κουνάδη, στη διεύθυνση vmrebetiko.gr, χρησιμοποιώντας στην αναζήτηση τη φράση-κλειδί «Εβραϊκές επιρροές». Σε αυτό το τμήμα αποτυπώνονται γλαφυρά οι σχέσεις μεταξύ των ελλινόφωνων και των εβραϊκών μουσικών παραδόσεων μέσω της τεκμηρίωσης ενός εκ των πιο ζωντανών ιστορικών μέσων που έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας, της ιστορικής δισκογραφίας.

Ο Νίκος Ορβουλίδης είναι μουσικολόγος, επιστημονικός συνεργάτης στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Εκτός άλλων έχει γράψει: «Η δισκογραφική καριέρα του Βασίλη Τσιτσάνη» (Ιανός, 2014), «Η εποχή του ρεμπέτικου: το λαϊκό πιάνο» (Πριγκιπέσσα, 2018)

Καρτ-ποστάλ που ταχυδρομήθηκε από την Οθωμανική Θεσσαλονίκη στο Μπορντό της Γαλλίας, μάλλον μέσα στην πρώτη δεκαετία του 1900: «Ισραηλίτισσες της Θεσσαλονίκης χορεύουν» (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

Η Στέλλα Χασκίλ, γεννημένη το 1918 στη σεφαραδίτικη κοινότητα της Θεσσαλονίκης (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

Η Ρόζα Εσkenάζι, με καταγωγή από τη σεφαραδίτικη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης. Εγκαταστάθηκε τελικά στην Αθήνα και πρωταγωνίστησε ως τραγουδίστρια τόσο στη δισκογραφία όσο και στα πάγκα (Εικονικό Μουσείο Αρχείου Κουνάδη)

ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

ΜΙΑ ΝΕΑ ΣΕΙΡΑ ΜΕ ΜΥΘΟΥΣ, ΠΑΡΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ